

СУЧАСНІ ЕКОНОМІЧНІ ЦІННОСТІ ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ

У статті на основі аналізу джерельної бази визначено систему сучасних економічних цінностей та обґрунтовано, що вони мають неабияку роль у формуванні економічної культури учнів.

Ключові слова: культура, економічна культура, економічні цінності, економічна культура учнів.

У переході до нової системи навчання одним із головних завдань є не лише засвоєння знань і способів їх отримання, але й настанова на створення нових знань, нового соціально значущого досвіду. За таких умов учитель повинен стати носієм ціннісних орієнтацій, відповідно реалізовувати найголовніше завдання – формувати світогляд учнів та їх ціннісні орієнтації.

Зважаючи на особливості розвитку суспільства, слід внести корективи до такої важливої сфери, як формування системи цінностей особистості. Адже утвердження цінностей, що вже віджили свій вік або завершують його, негативно впливає не тільки на сутність особистості, адекватність її історичному часу, а й безумовно на життєвий шлях людини і характер суспільства в цілому. Формування неадекватних часові цінностей стриожує людину, спотворює її життєвий шлях і суттєво знижує, а то й взагалі перекреслює її самореалізацію [1].

Цінності становлять фундамент культури, а вона в свою чергу є предметним полем формування цінностей. Культура встановлює, що таке цінність, визначається через систему цінностей та ідей, прийнятих для регулювання поведінки членів соціуму [8].

Невід'ємною складовою культури особистості є економічна культура. В. Москаленко визначає її як систему економічних цінностей суспільства, в якій закарбовано нормативний канон «людини економічної», що визначає особливості економічної соціалізації. На її думку, економічна культура особистості – це не просто економічні знання, економічно-фінансова грамотність та інші навички, а перш за все особистісні якості, завдяки яким людина здатна діяти в економічному просторі. Цих здатностей людина набуває в процесі засвоєння цінностей, які є носіями нормативного образу людини економічно культурної [3].

У той самий час у будь-якому суспільстві, а також на рівні окремої соціальної групи функціонує своя ієрархія цінностей і відповідно формується своя економічна культура. Ієрархія цінностей вибудовується особистістю залежно від рівня сформованості економічного світогляду.

Зауважимо: ми розглядаємо економічну культуру як світоглядну економічну освіченість, що обумовлює сформованість економічних компетенцій та ціннісних орієнтацій особистості, які проявляються в її економічній компетентності та ставленні до економічної дійсності.

З огляду на зазначене вкрай важливо визначити сутність категорії «економічні цінності».

Особлива актуальність цієї проблеми для нашої країни полягає в тому, що створення незалежної держави, перехід до демократії, формування ринкової економіки, утвердження багатоманітного духовного світу тощо призвели до того, що сьогодні навіть зрозумілі й вічні категорії набувають нового тлумачення [1]. Крім того ціннісний конфлікт між реальними якостями суб'єктів реальної економіки та цільовими

* © Слюсаренко Н.В., Філончук З.В.*

орієнтирами нової економіки є однією з причин амбівалентності економічної свідомості.

Мета нашої статті полягає у визначенні системи сучасних економічних цінностей та їх ролі у формуванні економічної культури учнів.

Нагадаємо, що проблеми формування цінностей в економічній науці досліджували З. Ватаманюк, С. Панчишин, І. Крюкова та ін., в економічній соціології – М. Лукашевич, С. Матвеев, Л. Лясота. Динаміку ціннісних орієнтацій особистості в умовах соціально-економічних змін вивчала В. Москаленко.

Аксіологічний підхід до навчання як орієнтир у формуванні ціннісної сфери суб'єктів навчального процесу розглядала, наприклад, В. Шарко, яка визначила цінність як об'єктивну значущість явищ, ідей, речей, зумовлену потребами й інтересами соціального суб'єкта. У той же час цінністю, на думку вченої, є функція предмета задовольняти наші потреби. Загальноприйнятним є поділ цінностей на абсолютні й відносні.

В. Шарко виділяє абсолютні, основні національні та громадянські цінності. На її думку, сімейні цінності вбирають у себе попередні, трансформуючи їх у неповторний світ родини. Цінності особистого життя мають значення передусім для самої людини і визначають риси її характеру, поведінку, стиль взаємовідносин з іншими людьми [8].

М. Лукашевич виокремлює загальнолюдські цінності як такі, що впливають на економіку, торкаючись найбільш загальних зв'язків між людьми. До них належать гуманізм, соціальна справедливість, свобода, неприйняття насильства, цінність прогресивного розвитку. Іншу групу становлять функціональні цінності, з якими пов'язані відповідні соціальні якості суб'єктів, а саме: цінність праці та споживацькі цінності [6].

За С. Матвеевим та Л. Лясотою, економічні цінності – це загальноприйняті уявлення відносно цілей, яких повинна прагнути людина в економічній діяльності. Вони функціонують у формі ідеалу, основоположних принципів мислення і є ідеальними критеріями оцінки економічних подій, явищ і процесів [7].

Коли мова йде про економічні цінності, – зазначає І. Крюкова, – то слід зважати на те, що провідним у цивілізаційній парадигмі економічного розвитку є ціннісний принцип людиноцентризму, за яким метою формування економіки є комплексне задоволення потреб людини, тобто гармонійний людський розвиток в усьому його суцільному багатограному вимірі, а не лише задоволення матеріальних потреб. Питання ціннісної орієнтації суспільного господарювання відображено в ІЛР та інших нових макроекономічних показниках. Такий підхід відповідає засадам сучасної теорії сталого розвитку [5].

Спираючись на загальну концепцію суб'єктності, економічний простір, в якому відбувається процес економічної соціалізації, В. Москаленко представляє систему економічних цінностей суспільства, до яких відносить економічні ресурси (праця, гроші, власність, багатство тощо), що наділяються певним значенням в індивідуальній та суспільній свідомості. Науковець цілком слушно зазначає, що система економічних цінностей суспільства визначається його історією, ідеологією, способом життя людей, рівнем їх економічних стосунків та в свою чергу накладає певний відбиток на типові риси особистості, її світогляд [3].

Л. Кривега та К. Сухарева серед основних цінностей ринкового світогляду відзначають інтелектуальний капітал, глобальний світогляд, здатність постійно досліджувати та аналізувати співвідношення попиту та пропозиції на глобальному та локальному ринках, креативність, прагнення до вдосконалення і вивчення світового передового досвіду у своїй професійній сфері, вміння бути конкурентоспроможним [4].

Цінності як система переконань, що відображає національну ментальність, визначають особливості кожної нації. За критерієм значущості З. Ватаманюк та С. Панчишин розрізняють три системи цінностей: 1) індивідуалістсько-конкурентні; 2) групово-кооперативні; 3) егалітарно-колективістські [2].

У системі індивідуалістсько-конкурентних цінностей кожен особистість розглядають як унікальну. За цих умов суспільне благо є побічним продуктом прагнення особистості до самореалізації. Суспільство, побудоване на сприянні намаганням особистості, як показує історичний досвід, досягає успіху.

У системі групово-кооперативних цінностей особу розглядають як частинку всесвіту і суспільного ладу. Кожна людина добровільно підпорядковує себе вищим цілям, виконує свої обов'язки і реалізує своє призначення через кооперативну взаємодію з іншими людьми. На відміну від попередньої системи цінностей, добродійність людини полягає радше у стримуванні себе, ніж у самореалізації. Таке сприйняття добродійності формує поведінку людини, яка є більш узгодженою, ніж конкурентною.

Система егалітарно-колективістських цінностей розглядає людину як частину, або складову, колективної сутності. В її основі лежать ідеї та ідеали колективізму, які впливають із певних етичних мотивів, релігійних вірувань, що найчіткіше представлені в марксистській теорії [там само].

Суспільство, в якому досягнуто консенсусу відносно того, що є цінністю, може розглядатися як стабільна система, оскільки у такий спосіб зникає головне джерело суперечностей між окремою особистістю і суспільством у цілому. Натомість у країнах, які стали на шлях демократичних перетворень, простежуються тенденції ціннісних розколів [3].

Відсутність базового консенсусу в суспільстві щодо економічних цінностей негативно впливає на формування його економічної культури.

Відомо, що основою для моделювання політичної й економічної системи держави є основні цінності нації та особливості її ментальності. Ментальність визначає форму політичного правління, а вони разом у свою чергу – модель економічної системи. Ігнорування ментальності нації, основних її цінностей та переконань призводить до занепаду економіки та державності.

З. Ватаманюк, С. Панчишин, І. Грабинський та ін. звертають увагу на те, що систему національних цінностей, яка сформувалася в Україні, не можна описати ні індивідуалістсько-конкурентними, ні групово-кооперативними ознаками. На їхню думку, українська національна ментальність є індивідуалістсько зорієнтованою, проте конкурентно-зважаючою, схильною до співпраці. Вона базується на індивідуалістсько зважених цінностях та остаточно сформувалася під впливом східного християнства. Українець завжди почував себе частинкою громади і не протиставляв себе їй. Демонструвати свої переваги над іншими не вважалося добродійністю. Науковці також згадують, що особливості національної ментальності – індивідуалізм у праці та побуті і схильність до співпраці – були вміло використані в кооперативному русі 20-30-х років ХХ століття в Західній Україні [2].

С. Матвеев та Л. Лясота вважають, що у кожного народу є деякий економіко-культурний генотип, що успадковується від покоління до покоління й чинить певний вплив на економічні реалії, на відносини індивіда, суспільства та економічної системи [7].

На думку вчених, до особливостей українського менталітету належить екзистенційний індивідуалізм, егоцентризм, інтроверсивність (спрямованість психіки на внутрішній світ), есканізм (прагнення до ілюзорного мрійництва), консерватизм, кордоцентричність, соціальний егалітаризм (прагнення до соціальної рівності),

громадоцентризм, провінціалізм, загальна аполітичність тощо. Саме український індивідуалізм розглядався багатьма дослідниками як основа ринкових стратегій в нашій країні. Він сформувався в рамках малих груп (наприклад, у сім'ї), а не великих спільнот, тому характеризується обмеженістю комунікацій, її замкненістю на найближчому оточенні. Саме цим можна пояснити парадоксальність ситуації, коли в нації індивідуалістів катастрофічно не вистачає соціально активних людей [там само].

Системоутворюючим елементом системи економічних цінностей більшість науковців вважає власність. Усвідомлення свого ставлення до власності є психологічною основою формування економічної свідомості людини, її ділових якостей, здібностей, вольових властивостей. Саме це визначає економічне «Я» особистості, характеристику її економічної самосвідомості.

Тільки тоді, коли людина має право вільно розпоряджатися своєю власністю, яка їй належить у вигляді різних ресурсів (праці, грошей, товарів), вона є економічно вільною. У громадянському суспільстві держава не тільки декларує, але й гарантує та захищає право громадян на володіння, використання та розподіл своєї власності.

Власність у всіх своїх виявленнях знаходить концентроване виявлення у грошах. Гроші – це загальний еквівалент усіх інших відносин в суспільстві. Саме гроші розглядаються як найважливіший засіб соціалізації особистості на всіх етапах її розвитку, особливо в дитячі роки.

В.Москаленко, досліджуючи ставлення до грошей та розуміння їх функцій молодшими школярами та підлітками, виявила суттєві відмінності, зумовлені особливостями потреб дитини. Якщо для дитини визначальним у розумінні грошей є їх споживацька функція, а простором економічної поведінки – місце купівлі-продажу (магазин), то підліток розуміє функцію грошей інакше, вбачаючи в них перш за все забезпечення матеріального добробуту. Ці зміни у розумінні підлітками функції грошей позначаються на зміні їх місця в економічній реальності, переході в простір виробничої діяльності. Цей новий простір економічної поведінки підлітків відповідає основній потребі цього вікового етапу розвитку особистості – потребі у «дорослості» [3].

Економічні ціннісні репрезентації особистості визначаються їх компонентами – когнітивним (знаннявим), афективним (емоційним), конативним (поведінковим). Серед компонентів економічної соціалізації підлітків домінує місце починає посідати конативний компонент. Адже підліток прагне бути включеним до економічної сфери суспільства як суб'єкт економічної діяльності. Домінування в ендопсихічній системі підлітка потреби в «дорослості» не може не позначитись на системі його економічних репрезентацій. В юнацькому віці економічна соціалізація відбувається ефективно, якщо економічні цінності суспільства репрезентуються молодою людиною відповідно до її головної потреби – самореалізації. Цей рівень економічної культури пов'язується не стільки з набуттям економічних знань, а переважно з формуванням таких особистісних властивостей, як самостійність, відповідальність, наполегливість, цілеспрямованість [там само].

У «Білій книзі» зазначено, що в умовах ринкової економіки метою господарювання стає насамперед виробництво матеріальних благ, яке здійснюється завдяки активності людини, її сутнісних сил. Гроші, а разом із тим і вартість виходять на передній план. Саме вони тепер здійснюють господарювання, а не лише його опосередковують. Економічна детермінація буття, здійснена вульгаризованим марксизмом, перетвореним в ідеологію, насправді спотворювала сутність самого капіталізму [1].

Водночас чимало економістів вважають, що гроші, виконуючи функцію міри цінності товарів, є інструментом кількісного ціннісного виміру в економіці. Останній є похідним від системи ціннісної орієнтації економіки. Саме якісний аспект ціннісного

виміру втілює спрямованість ціннісної орієнтації економіки, тобто визначає зміст самого поняття цінності [5].

Окрім грошового виміру, кількісним виміром функціонування економіки є також часовий. Він вважається абсолютним ціннісним вимірювачем. Закон економії часу – це загальний фундаментальний закон економічного прогресу, який вбирає в себе всі форми прояву прогресивних економічних тенденцій. Економія часу на виробництві – це економія витрат нашого життя. Економія часу створює більше можливостей для всебічного розвитку людської особистості, але, як вважають економісти, лише гіпотетично.

На нашу думку, якщо розглядати час як економічний ресурс, головною рисою якого є обмеженість, то він становить, безумовно, економічну цінність.

З точки зору гуманізму як принципу соціальноорієнтованої економіки загальна тривалість людського життя має бути ціннісним чинником економічного розвитку. А його базовим критерієм, як вважає І. Крюкова [5], є людське здоров'я. Вчена висловлює думку, що здоров'я людини має статус найвищої цивілізаційної цінності, яка є базовим соціальним критерієм для виміру якості економічного розвитку. Традиційні, звичні нам економічні показники, отримані на засадах грошового та часового кількісних вимірів, мають другорядне значення щодо рівня здоров'я як провідного якісного критерію ціннісного виміру в економіці. Якщо час та гроші є достатньою умовою економічного розвитку, то здоров'я як різновид природного ресурсу є однією з його необхідних умов [там само].

Без сумніву, здоров'я людини є як цивілізаційною, так і економічною цінністю, втрата якої унеможливує як економічну самореалізацію, так і самореалізацію особистості взагалі.

У ХХІ столітті людина розумна – це особа, яка постійно навчається, для якої отримання знань є способом життя. Знання в новій економіці становлять основу інтелектуального капіталу, який є складовою ресурсного потенціалу людини.

Отже, в основі економічних цінностей знаходиться власність, яка обумовлює економічну свободу особистості. Саме економічна свобода дозволяє людині вільно використовувати власні економічні ресурси, до яких ми відносимо капітал, працю, знання, здоров'я, час. Тому в сучасних умовах суттєво актуалізується ще одна функція навчального процесу – навчити людину використовувати власні ресурси у практичній, професійній, громадсько-політичній діяльності та в побуті відповідно до ціннісних орієнтацій суспільства. Крім того слід виховувати соціальну активність в економічному житті через виконання соціальних ролей (орієнтацію на особисті цілі, значущість особистої відповідальності та самостійності у прийнятті рішень), а не покладатися на державу.

Необхідно брати до уваги, що механічне впровадження нових економічних цінностей неминуче викличе реакцію відторгнення. Треба оптимально поєднувати національні традиції з тим новим потенціалом, який надає інтеграція у світовий глобальний соціоекономічний простір.

Механізм засвоєння цінностей ураховує їх особливості, але, як зазначає В. Шарко, у всіх випадках він повинен будуватися на технології, що органічно поєднує в собі методи формування суспільної свідомості (інформування, пояснення, коментування, переконання, узагальнення) і методи залучення до соціально-культурної діяльності, шляхом якої знання перетворюються у переконання, норми та принципи поведінки [8].

Слід суттєво поглибити і модернізувати економічне мислення в суспільстві, надати можливість молодим людям усвідомити реалії цивілізованих економічних відносин ХХІ століття. Тому велике значення має визначення системи сучасних економічних цінностей та виховання підростаючого покоління відповідно до них.

Можна стверджувати: більшість негараздів, що мають місце в Україні, виникають саме завдяки стереотипам, які все ще існують у свідомості наших співвітчизників і визначають ставлення до сутності економічного, що складає смисл сучасного життя. Іншими словами, вирішення сучасних проблем навчання і виховання в нашій країні передбачає відхід від світоглядних стереотипів стосовно взаємовідносин людини і економіки, надання цим взаємовідносинам дійсного, природного характеру [1].

І на завершення наголосимо, що роль сучасних економічних цінностей у формуванні економічної культури учнів є надзвичайно важливою, а тому в подальших наукових пошуках дослідження цієї проблеми доцільно продовжити.

Література:

1. Біла книга національної освіти України / [Т.Ф.Алексеев, В.М.Аніщенко, Г.О.Балл та ін.]; за заг. ред. акад. В.Г.Кременя; НАПН України. – К.: Інформ. системи, 2010. – 342 с.
2. Економіка: [навч. посібник для 10-11 класів] / [З.Г.Ватаманюк, С.М.Панчишин, І.М.Грабинський та ін.]; за ред. З.Г.Ватаманюка, С.М.Панчишина. – К.: Либідь, 1999. – 384 с.
3. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект / за заг. ред. В.В.Москаленко. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2008. – 336 с.
4. Кривега Л.Д., Сухарева К.В. Ринковий світогляд: зміст і цінності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/20101224/1_krivega.htm
5. Крюкова І.О. Ціннісний вимір в економіці: кількісний і якісний аспекти / І.О. Крюкова // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 2. – С. 12-22.
6. Лукашевич М.П. Соціологія економіки: [підручник] / М.П.Лукашевич. – К.: Каравела, 2005. – 288 с.
7. Матвеев С.О. Економічна соціологія: [підручник] / С.О.Матвеев, Л.І.Лясота. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 184 с.
8. Шарко В.Д. Методологічні засади сучасного уроку: [посібник для студентів, керівників шкіл, вчителів, працівників післядипломної освіти] / В.Д.Шарко. – Херсон: Видавництво ХНТУ, 2009. – 120 с.

Слюсаренко Н.В., Филончук З.В.

СОВРЕМЕННЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ И ИХ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧЕНИКОВ

В статье на основе анализа ряда источников определена система современных экономических ценностей и обосновано, что они имеют значительную роль в формировании экономической культуры учеников.

Ключевые слова: культура, экономическая культура, экономические ценности, экономическая культура учеников.

Slyusarenko N.V., Filonchuk Z.V.

CONTEMPORARY ECONOMIC VALUES AND THEIR ROLE IN FORMING OF ECONOMIC CULTURE OF PUPILS

The system of contemporary economic values is determined and explained in the article that can have a significant role in the forming of students' economic culture on the basis of the analysis of number of sources.

Key words: culture, economic culture, economic values, economic culture of pupils.